

A KULTURÁLIS TURIZMUS LEHETŐSÉGEI AZ ERDÉLYI-HEGYALJA TÉRSÉGÉBEN NAPJAINKBAN

Elekes Tibor – Szilágyi Ferenc

Összefoglaló

Az Erdélyi-Hegyalja a történeti Erdély délnyugati részében, az Erdélyi-sziget-hegység és a Maros között elhelyezkedő domboság. Rendkívüli kulturális értékeket őriz az előnyös természet- és társadalomföldrajzi adottságokkal, változatos történelemmel rendelkező terület. Történelmi, kulturális központja a gyulafehérvári vár. A vár egyházi és világi épületei, emlékművei a római kor, a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség, a Habsburg Birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia és az I. világháború utáni Románia kulturális örökségének ötvöződése.

1990 előtt többnyire csak a román történelembesz kapcsolódó emlékhelyek, műemlékek turisztikai célú látogatása valósulhatott meg. Az 1918. december 1.-i gyulafehérvári történelmi esemény emlékére 1991-ben alapított egyetem használja a vár területén levő épületek egy részét. A 2013-2015 között az Európai Unió támogatásával helyreállított kulturális értékek integrálódtak a turisztikai kínálatba, szemléletesen ismertetik a város történelmének Habsburg időszakát. Több évszázad egyházi, történelmi, építészeti értékeit őrzik az 1009-ben alapított Erdélyi római katolikus püspökség székesegyháza, Erdély Pantheonja.

Napjainkban sajnos nem látogatható a várban található Református akadémia épülete, a felbecsülhetetlen értékű Batthyaneum könyvtár, valamint a X. századi templom maradványai. Látogathatóvá tételük jelentősen növelné és sokszínűbbé tenné a város és a térség turisztikai kínálatát, lehetőségeit.

Kulcsszavak: *kulturális turizmus, Gyulafehérvári vár, Erdély-Hegyalja*

JEL: *Z32*

OPPORTUNITIES FOR CULTURAL TOURISM IN THE TRANSYLVANIAN-HEGYALJA REGION TODAY

Abstract

The Transylvanian-Hegyalja is a hillside region located in the southwestern part of historical Transylvania, between the Erdélyi-sziget-hegység/ Apuseni Mountains and the Maros/Mureş River. The area with its advantageous natural and socio-geographic features and varied history preserves extraordinary cultural values. Its historical and cultural center is the Castle of Gyulafehérvár. The ecclesiastical and secular buildings and monuments of the castle are cultural fusion/ syncretism of the Roman era, the Kingdom of Hungary, the Principality of Transylvania, the Habsburg Empire, the Austro-Hungarian Monarchy and the post-World War I Romania. Before 1990, it was mostly possible to visit memorial sites and monuments related to Romanian history. The university founded in 1991 to commemorate the historic event in Gyulafehérvár on December 1, 1918, uses some of the buildings in the territory of the castle. The cultural values restored with the support of the European Union between 2013-2015 were integrated into the tourist offer, vividly describing the Habsburg period of the city's history. The Cathedral of the Transylvanian Roman Catholic Bishopric, founded in 1009, the Pantheon of Transylvania, preserves the ecclesiastical, historical and architectural values of several centuries.

The Reformed academy building in the castle, the priceless Batthyaneum library, and the remains of the 10th century church unfortunately are not open to tourists at the moment. Making them accessible to visitors would significantly increase and diversify the supply of tourist services and opportunities of the city and the region.

Keywords: *cultural tourism, the Castle of Gyulafehérvár, Transilvania*

Bevezetés

A XXI. század elején látványos fejlődésnek indult, majd a Covid járvány idején válságba jutott turizmus új lehetőségei ismét fejlődési szakaszba helyezhetik az erdélyi, és ezen belül az Erdélyi-Hegyalja térségének idegenforgalmát.

Az utóbbi két évtizedben számos, különböző történelmi korokhoz kapcsolódó művészeti, építészeti értéket, történelmi emlékhelyet újítottak fel Erdélyi-Hegyalján és térségében. A legjelentősebb felújítások a Gyulafehérvári várban valósultak meg. A kulturális turizmus térségbeli értékeinek túlnyomó része napjainkban látogatható, turisztikai attrakcióként működik.

Módszerek és felhasznált források

Napjainkban a turizmus kialakulásával, fejlődésével, ágazataival, kutatási módszereivel kapcsolatos széleskörű szakirodalom áll a rendelkezésünkre. De Beer (1952), Michalkó (2007), Gyuricza (2008), Bujdosó (2009), Nedelcu (2011), Gherghilas (2014), Lukács (2012), Mason (2017), Towner (2000), Buzzard (2002) munkái a turizmus, valamint a turizmusföldrajzi szakirodalom különböző ágazatait gazdagították. Jelen tanulmány kutatási területét, az Erdélyi-Hegyalja kulturális értékeit bemutató turisztikai, turizmusföldrajzi kiadványok túlnyomórésze 1990 után jelent meg. A szocializmus évtizedeiben a Romániát, a romániai megyéket, városokat, hegységeket bemutató, ismertető román nyelvű útikalauzokat (Cioculescu, 1967; Murgu, 1967) forgalmaztak. A Romániát és Erdélyt magyar nyelven ismertető korabeli kiadványok közül a legjelentősebbek a magyarországi Panoráma kiadónál, az országokat bemutató sorozatban megjelent (Ádám et al., 1979), több kiadást megért, a Romániát legbővebben, legszéleskörűbben és legteljesebben bemutató magyar nyelvű útikönyv, valamint az ugyancsak több kiadást megért Utazások Erdélyben (Mátyás, 1986) voltak. A kor tudományos szintjén íródott, igényes nyelvezetű munkákban fontos szempont volt a korabeli ideológia, „a kor vívmányainak” megjelenítése (Elekes, 2020).

Az 1989-1990 után megváltozott politikai, társadalmi, gazdasági környezetben óriási választékban jelentek meg a Románia, Erdély turizmusát, látványosságait ismertető magyar, német, angol, francia nyelvű kiadványok és tudományos munkák. A teljesség igénye nélkül említjük Heltmann – Servatius (1993), Koszta Nagy (1998), Elekes (2004, 2019), Deák – László (2004), Sós – Farkas (2005), Pascaru – Andreescu (2007), Guide (2010), Juler (2010), Szilágyi (2011) könyveit. Korunk turizmusföldrajzát is gazdagította Benedek J. és mtsai (2012), valamint Horváth A. (2020) munkája.

Jelen tanulmányban felhasznált, az Erdélyi-Hegyalja látványosságait bemutató legjelentősebb források Gudor (2020), Tileagda és mtsai (2011), valamint Elekes (2019) könyvei. Gudor Kund Bontond a legteljesebben ismerteti a mai Erdélyi-Hegyalja és térsége kulturális értékeit.

Kulturális értékek az Erdélyi-Hegyalja térségében

Erdélyi-Hegyalja a történeti Erdély délnyugati részében elhelyezkedő, az Erdélyi-szigethegység (középhegység) délkeleti-, keleti előterében, a Maros középső szakaszának ártere irányába fokozatosan alacsonyodó dombság. A „szél és csapadékárnyékban” elhelyezkedő, kellemes éghajlatú terület egyaránt alkalmas növény- és gyümölcsstermesztésre, illetve állattenyésztésre. A Maros mentén könnyen megközelíthető tájegység gazdasági életében fontos szerepet játszott a térségben kibányászott só, az Erdélyi-Érchegység arany-, ezüst- és színesfémérc bányái, valamint a kiterjedt erdőségek (Kocsis 2018; 2021).

Sűrű településállományát évszázadokon át román, magyar, német (szász), zsidó, cigány nemzeti-ségű népesség lakta. A XX. századi történelmi események jelentősen megváltoztatták a térség településeit, elsősorban a városi lakosság gazdasági-, etnikai, felekezeti- és korszerkezetét, illetve létszámát. Az első világháború után a Romániához került Erdély más területeihez hasonlóan, az Erdélyi-Hegyalján is az ortodox románok számának és arányának növekedése és a más nemzetiségűek, felekezetűek létszámcsökkenése volt jellemző. Az 1989 decembere után elkezdődött gazdasági szerkezetváltás, a politikai és létbizonytalanág, jelentős, napjainkig tartó népességfogyást eredményezett Romániában. A tanulmányozott terület jelentősebb városai közül a mai Gyulafehérvár municípium népessége 1910-ben 17 100 (, 1992-ben 71 168, 2011-ben 63 536. Nagyenyed lakossága 1910-ben 15 536, 1992-ben 31 894, 2011-ben 22 876 (Elekes, 2005; 2008; Németh és mtsa. 2006; Szilágyi és mtsa. 2021; erdelystat 2022). Ezt esetleg jó lett volna táblázatba tenni, úgy jobban áttekinthető. Egy évszázad alatt teljesen átalakult a térség, elsősorban a jelentősebb városok etnikai-felekezeti szerkezete (1.táblázat).

1.táblázat. Gyulafehérvár és Nagyenyed etnikai, felekezeti szerkezete 1910-ben és 2011-ben

Forrás: erdelystat 2022 nyomán készítették a szerzők

	Év	össz-lakosság	román	magyar	német	cigány	egyéb	nem nyilatkozott
Gyulafehérvár	1910	17100	10415	5418	839		428	
	2011	63536	55671	1010	115	1119	130	5490
Nagyenyed	1910	15536	7178	7923	167		268	
	2011	22876	16955	3364	15	930	7	1598

		ortodox	görög katólikus	római katólikus	református	evangélikus	izraelita	unitárius	egyéb	nem nyilatkozott
Gyulafehérvár	1910	5492	5065	3084	1168	503	1644	137		
	2011	51659	1226	1195	582	93	14	47	3100	5620
Nagyenyed	1910	2024	5792	1572	5227	267	476	175	3	
	2011	16487	730	296	2759	4	0	225	949	1622

2019-ben Románia bruttó hazai termékének 5,9%-át a turizmus adta. Gyulafehérváron és az Erdélyi-Hegyalján ez az érték a jelentős idegenforgalmi adottságok ellenére, ennél sokkal kisebb. A Gyulafehérvár központú Fehér megyét is magába foglaló romániai Közép régióban ez az érték 3,8%. 2019-ben Gyulafehérvár gazdasági egységeinek 0,17%-a szálláshelyek működtetésével foglalkozott és a városban működő cégek éves profitjának 1,15%-át valósították meg. A rendelkezésünkre álló adatok, az adottságokhoz viszonyított szerény, de fejlődő turisztikai infrastruktúra létezését igazolják. Visszaesést jelentetett a Covid-járvány időszaka. 2019-ben a szállásadás, étkeztetés, idegenforgalmi irodai alkalmazottak száma 813 volt Gyulafehérváron. A város szálláshelyei 2019-ben 1391, 2020-ban 1198, 2021-ben 1639 férőhellyel rendelkeztek, 2019-ben 118.556, 2020-ban 58.966 vendégéjszakát regisztráltak. A város turizmusának szezonális jellegét igazolja az augusztusi vendégéjszakák magas száma. A szálláshelyeken 2019-ben 223 alkalmazott dolgozott. 2020-ban Gyulafehérváron 36 vendéglátó egység, 2021-ben 15 turisztikai ügynökség működött, 5 cég biztosította a helyi idegenvezetést. (Strategia integrată de Dezvoltare Urbană a municipiului Alba Iulia 2021-2030, https://www.apulum.ro/images/uploads/fisiere/SIDUfinal_cu_coperti_11052021.pdf).

Gazdag kulturális örökséget, ritka, egyedi értékeket őriz az előnyös földrajzi helyzettel és természeti-gazdasági adottságokkal rendelkező Erdélyi-Hegyalja. A térség turisztikai potenciálját földtani, domborzati értékek, várak, kastélyok, régészeti lelőhelyek, történelmi és művészeti jelentőségű templomok, múzeumok, könyvtárak, román, magyar, szász, osztrák történelmi helyszínek, emlékek, népművészeti értékek alkotják. A kulturális értékeket és a történelmi eseményeket a térségben szervezett fesztiválok, kulturális rendezvények is népszerűsítik.

Jelentős számú katonai és világi épület romjai maradtak fenn a Kr. u. 106-271 közötti időszakban a Római Birodalom részét képező, a történelmi Erdély déli és nyugati részét magába foglaló Dácia provincia területén (Köpeczi, 1993). A római kor kulturális öröksége jól szervezett turisztikai destinációk formájában látogatható az Erdélyi-Hegyalján, elsősorban Gyulafehérváron, a római kori Apulum területén.

Kevés turisztikai jelentőséggel bíró régészeti, kulturális értéket hagyott az utókorra a 271-895 közti népvándorlás időszaka (gótok, hunok, gepidák, avarok, Dunai Bolgár Birodalom).

A honfoglalást (895/896) követően, a Róma központú, latin rítusú kereszténység felvételével az Erdélyt is magába foglaló Magyar Királyság évszázadokra részese lett a nyugat-európai kultúrkörnek. Ezt igazolják az 1009-ben Erdély egyházi központjaként alapított Gyulafehérvári római katolikus püspökség (1991-től érsekség) épületei. Ezzel egyidőben ortodox és más kulturális hatások is érvényesültek Erdélyben, így az Erdélyi-Hegyalja területén. A Nyugat-európai eszmeáramlatok, művelődési irányzatok, művészeti stílusok (az Árpád-kori román stílus, a gótika, reneszánsz, barokk, klasszicizmus, szecesszió stb.), az ortodox és egyéb hatások változatos kulturális értékeket hoztak létre a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség, a Habsburg Birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia, majd a napjainkig Románia részét képező Erdélyi-Hegyalján (Köpeczi, 1993; Gudor, 2020).

Évszázadok építkezéseit hadseregek, lázadások, háborúk rombolták. Építészeti, művelődéstörténeti értékek pusztultak el a két világháború, a XX. századi határváltozások idején és a szélsőséges politikai berendezkedések időszakában. Ideológiai „átértékelés”, művelődéstörténeti értékek, épületek funkcióváltása valósult meg a múlt évszázadban, legerőteljesebben a kommunizmus évtizedében. A két világháború közti két évtizedben, majd 1990 után az ortodox kultúra térnyerése érvényesült Erdélyben, Partiumban és a Bánságban.

Gazdasági fejlődés, művészeti értékek, történelmi emlékhelyek felújítása, létesítése, korábbi funkciójuk „megegerősítése” jellemezte a XXI. század „politikai enyhülésének” első két évtizedét. A kulturális értékek több nyelven, tudományos publikációk, útikönyvek segítségével történő megismerése és ismertetése valósult meg.

Gudor (2020), Tileagda és mtsai (2011), valamint Elekes (2019) könyveiben turisztikai desztinációként működő látványosságok, valamint „idegenforgalmi hasznosításra alkalmas”, felújított kulturális, művészeti, építészeti értékek egész sorát találjuk napjaink Erdélyi-Hegyaljában és térségében. A legértékesebbek közé sorolódnak az alábbiak.

Szászváros közelében, a Marostól északra települt, a római korban hévízeiről ismert és Thermae Dodonae-nak nevezett Algyógy faluban található az 1077-re datált, Erdély legrégebben álló körtemploma. A közelben, a Maros völgyét követő műút és vasút mentén települt Alkenyér. Vasútállomásának területén áll Kinizsi Pál néhány éve felújított szobra. Emléket állít az 1479. október 13.-ai Kenyérmezei ütközetnek, amikor a Báthory István erdélyi vajda és Kinizsi Pál egyesített serege legyőzte az Erdélybe betörő oszmánokat. Akár egynapos program is szervezhető a Szászsebes és Gyulafehérvár között, a Maros mentén elhelyezkedő, gazdag idegenforgalmi látványosságokkal és megfelelő infrastruktúrával rendelkező Alvinc felújított kulturális örökségének megismerésére. XII-XV. században épített református templomát a 2013-as és 2020-as felújítás után látogathatóvá tették. A hajdani mezőváros történelmi hagyatékához tartoznak a Bethlen Gábor idejében ide telepített, kézműves termékeikről ismert, több mint 30 mesterséget ismerő, Erdély gazdasági életében szerepet vállaló habánok. Történelmi, kulturális személyiségek egész sora kötődik a településhez: a XVI.-XVIII. századi erdélyi katonai és civil életben jelentős szerepet vállaló báró Alvinci-Borbereki család, Martinuzzi György (1482-1551) Erdély kormányzója, a szentté avatott Pongrácz István (1582-1619) magyar jezsuita szerzetes, vértanú, Bethlen Gábor (1580-1629) erdélyi fejedelem, Kemény Zsigmond (1814-1875) író, publicista, politikus, Pataki László (1856-1912) festőművész, Szóts István (1912-1998) filmrendező. Alvinci jelenlétükre kúria, emlékház, sírhely, romos kastély emlékeztet. A településre látogatókat a római katolikus ferences rendház vendégházában, a református parókián működő Bethlen szállóban és a Martinuzzi szállodaként működő Horváth-Inczédy kastélyban fogadják. A Gyulafehérvár részét képező Borbánd napjainkig álló római katolikus temploma az 1277. évi pusztítás után épült újjá. Eredeti román stílusát, gótikus átépítés, később barokk elemek gazdagították, jelezve a terület több évszázados „kulturális folytonosságát”. Hasonló értékeket őriz Marosszentimre 2022-re felújított református temploma. A XII. századi Árpád-kori épületet 1442 után, Hunyadi János rendeletére, a törökök felett aratott győzelem emlékére alakították át gótikus stílusban. Kőkeretes ajtaja a magyar építésztörténet egyedülálló emléke, a népművészet fafaragásaiból ismert ékrovásos rozetta motívumokat tartalmaz. Az 1848-1849-es események előtt jelentős magyar lakosságú, jellegzetes hegyaljai községben, Magyarigenben látogatható Erdély talán legszebb barokk temploma. Évszázadok óta szőlőt természetnek Hegyalja 9°C feletti évi középhőmérsékletű, „szél és csapadékárnyékos” területein. Celná 1784-ben, a Teleki család által ásatott pincéjét napjainkban újra eredeti funkciója szerint használják. A település / Celná a hegyaljai borászat fontos központja, jelentős az idegenforgalmi szerepe. A Balázsfalvához tartozó Magyarpéterfalva XIII-XV. századi református templomát, a Nagyenyed melletti Csombord XIV-XVI. században épült református templomát és a XX. század elején barokk stílusban épült tompaházi, román görög katolikus templomot az utóbbi két évtizedben újították fel. Idegenforgalmi funkciót terveznek a Fehér Megyei Tanács birtokában levő és általa felújított, a XIX. század utolsó évtizedében épült historizáló stílusú enyedszentkirályi Bánffy kastélynak (Gudor, 2020; Tileagda és mtsai. 2011; Elekes, 2019).

A gyulafehérvári vár

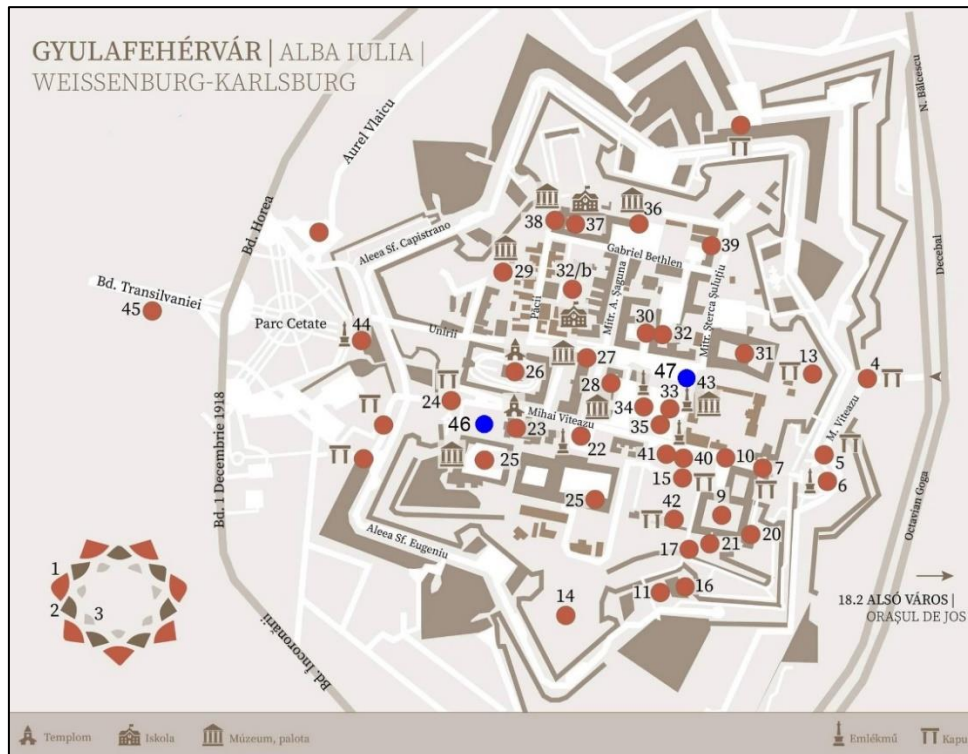
Az Erdélyi-Hegyalja legjelentősebb történelmi, kulturális értékei a gyulafehérvári várban találhatók. Korábbi történelmi idők várai helyén VI. (III.) Habsburg Károly idején 1714-1738 között épült a 70 hektár kiterjedésű osztrák barokk erődítmény. Építtetőjéről Károlyfehérvárnak (Alba Carolina, Karlsburg) nevezték. Kelet-Közép Európa legnagyobb vára történelmi korok emlékét őrzi. Egyházi és világi épületei, emlékművei a római kor, a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség, a Habsburg Birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia és az I. világháború utáni Románia kulturális örökségének ötvöződése, román, magyar, osztrák, szász történelmi, művelődéstörténeti értékek (1.táblázat, 1.ábra). 2013-2015 között európai uniós támogatással újjátották fel a várat. Gudor Kund Bontond 2020-ban megjelent könyvében 45, a várban található kulturális értéket ismerttet. Jelen tanulmányunkban további egy nem látogatható és egy, a könyv megjelenése után átadott kulturális értéket tüntettünk fel (2. táblázat, 1.ábra).

1990 előtt többnyire a román történelemhez kapcsolódó emlékhelyek, műemlékek turisztikai célú hasznosítása, látogatása valósulhatott meg. A római katolikus székesegyház mögött, a fejedelmi (püspöki) palota előtt 1968-ban leleplezett Mihály vajda lovasszobra jelzi, hogy 1599 novemberétől néhány hónapig a palota lakója volt a román történetírás szerint Havasalföld, Moldva és Erdély első egyesítője. 2022-ig ő volt az egyetlen erdélyi fejedelem, akire szobor emlékeztet a várban. Az erődítmény második és harmadik kapuja közötti téren 1937-ben emelték az osztrák hadsereg által vérbefojtott 1784-es román parasztfelkelés emlékére állított Horea emlékművet. A román történelem szempontjából kiemelkedő fontosságú az 1921-1922-ben épült neobizánci ortodox katedrális. Az I. világháború után Romániának ítélt Erdély területén, a fejedelmi központban épült fel Ferdinánd román király és Mária királyné koronázási temploma.

2. táblázat: A Gyulafehérvári vár látványosságai

Forrás: Gudor K. B. 2020 nyomán készítették a szerzők

GYULAFEHÉRVÁR ALBA IULIA WEISSENBURG-KARLSBURG	
1-18.1 Gyulafehérvári vár Cetatea din Alba Iulia	26-18.1.11.d Ortodox katedrális Catedrala ortodoxă
2-18.1.1 Várfalak Zidurile cetății	27-18.1.12.1 Múzeum (Babilon épület) Clădirea Babilon-Muzeul Unirii
3-18.1.2 Várkapuk Porțile cetății	28-18.1.12.3 Egyesülés Terme (Tízsti Kaszinó vagy Pavilon) Sala Unirii- Casina Militară
4-18.1.2.1 Első várkapu (Alsó Károly kapu) Poarta Carol I	29-18.1.12.4 Múzeikon Muzeul Museikon
5-18.1.2.2 Második Károly kapu Poarta Carol II	30-18.1.13.1 Jezsuita kollégium Colegiul Jezuit
6-18.1.3 Horea emlékmű (obelisz) Obeliscul lui Horea	31-18.1.13.2 Református akadémia Academia reformată Bethlen
7-18.1.4 Harmadik kapu, vagy Felső Károly kapu Poarta Carol III	32, 32/b-18.1.14 Gróf Majláth Gusztáv Károly egykori katolikus gimnázium főépülete és jelenlegi épülete(32/b), Egyetem Posta clădire a Liceului romano-catolic Gróf Majláth Gusztáv Károly- Universitatea, noul Liceu Majláth(32/b)
8-18.1.5 Katonai laktanyák Cazările militare	33-18.1.15.1 Losenau emlékmű Monumentul Losenau
9-18.1.5.a Katonai élelmészeti (hadkiegészítési) laktanya Manutanța	34-18.1.15.2 Custozza emlékmű Monumentul Custozza
10-8.1.5. b Katonai főhadparancsnokság Comandamentul general	35-18.1.15.3 Bronzharang vagy az egyesülés emlékműve Clopotul unirii
11-18.1.6 Három erődítmény turistaútvonala Traseul celor trei fortificații	36-18.1.16 Bethlen Apor palota/ Palatul Apor-Bethlen
12-18.1.7 Szent György kapu és a Bethlen bástya Bastionul Sf. Gheorghe și Bastionul Bethlen	37-18.1.17 Római katolikus teológia/ Teologia romano-catolică
13-18.1.7.1 Szent György kapu Poarta Sf. Gheorghe	38-18.1.18 Csillagvizsgáló és Batthyaneum Biblioteca Batthyaneum și observatorul
14-18.1.7.2 Bethlen bástya Bastionul Bethlen	39-18.1.19 Szász Universitas főépülete Clădirea Universității Săsești- Inspectoratul Școlar
15-18.1.8 Pénzverde kapuja Poarta monetăriei	40-18.1.20.1 Római castrum Castrul roman
16-18.1.9 Katonai Tábor Tabăra militară	41-18.1.20.2 Via principalis
17-18.1.9. 1 Kilátók/Foișor pentru vedere panoramică	42-18.1.20.3 Római castrum déli kapuja Poarta de Sud a castrului
18-18.1.9. 2 Lőtérhez vezető alagút Tunelul care duce spre poligon	43-18.1.20.4 Város római főhadiszállásának üvegpalotája: a Principia Múzeum Muzeul Principia
19-18.1.9.3 Lőtér Poligonul militar	44-18.1.21 Egyesülés 100 éves centenáriumának emlékműve Monumentul unirii
20-18.1.9.4 Fegyverterem Sala armurilor	45-18.1.22 Transilvaniei sugárút Bulevardul Transilvaniei
21-18.1.9.5 Szászok bástyája Bastionul sașilor	46 - Római katolikus székesegyház előtti bazilika romjai
22-18.1.10 Mihály vajda (1558-1601) lovasszobra és domborműve Statuia ecvestră și macheta de bronz a lui Mihai Viteazul	47 - Bethlen Gábor szobra (2022. 05. 21.)
23-18.1.11.a Római katolikus Szent Mihály székesegyház Catedrala romano-catolică Sf. Mihail	
24-18.1.11.b Negyedik Károly kapu vagy a püspöki kapu Poarta Carol IV.	
25-18.1.11.c Püspöki vagy fejedelmi palota Palatul episcopal	

1.ábra: A Gyulafehérvári vár látványosságainak földrajzi helyzete

Forrás: Gudor K. B. 2020

A várban található, a Habsburg időkben emelt két korábbi katonai épület funkcióváltást követően kulturális célt szolgál, román történelmi emlékhelyként, múzeumként működik. A korábbi Tiszti kaszinó az Egyesülés Múzeumaként az 1918. december 1.-i, Erdély Romániával történő egyesülését kinyilatkoztató gyulafehérvári román nagygyűlésnek állít emléket. A monarchia tiszti lakásainak helyt adó hajdani „Babilon épülete” a Gyulafehérvár központú mai Fehér megye történetét ismerteti az őskortól napjainkig, jelentős hangsúllyal az 1918. december 1.-i eseményt. Ezen történelmi eseménynek állít emléket a 2000-es évek elején készült bronzharang, vagy egyesülés emlékműve. A nagygyűlés százéves évfordulójára, 2018-ban készült el az egyesülés centenáriumi emlékműve (Gudor, 2020; Tileagda és mtsai. 2011; Elekes, 2019).

Ugyanezen történelmi esemény tiszteletére alapították 1991-ben az 1918. december 1. Egyetemet Gyulafehérváron. A vár területén levő több felújított épületet az Egyetem használja. Az 1670-1690 között épült, 1990 után helyreállított barokk Bethlen-Apor főúri palotában a rektori hivatal működik. Megtartotta több évszázados oktatási funkcióját a volt jezsuita kollégium és az 1903-1906 között emelt, volt Gróf Majláth Gusztáv Károly katolikus gimnázium egykori főépülete. Mindkettő az egyetem oktatási épülete (Gudor, 2020).

Gyulafehérvár római kori emlékeinek tudományos kutatását 1889-ben a helyi római katolikus gimnázium tanára, az erdélyi városi régészet atyjaként ismert Cserni Béla kezdte el. Az általa összegyűjtött római kori emlékeket a város múzeumában állították ki. A későbbi több mint egy évszázad során feltárt római emlékek, a hajdani Castrum és kapui, a főútvonalak (Via principalis), a katonai tábor helye, a római főhadiszállás, a Principia Múzeum felújítása és modern turisztikai attrakcióként történő működtetése a XXI. század elején valósult meg (Gudor, 2020; Tileagda és mtsai. 2011; Elekes, 2019).

2013-2015 között, az Európai Unió anyagi támogatásával újították fel a várat és a Habsburg idők történelmi emlékeit: a várkapukat, a falakat és bástyákat, valamint a korabeli katonai emlékműveket.

Ekkor újult meg az 1849. február 9.-én a piski hídnál a Bem seregeivel vívott vesztes csatában megsérült és néhány nappal később elhunyt gyulafehérvári Losenau osztrák tábornok tiszteletére állított obeliszk, valamint a várban állomásozó 50-es osztrák gyalogezred 1866-ban Custozza mellett elesett tisztjeinek és erdélyi katonáinak emlékműve. A helyreállított kulturális értékek integrálódtak a turisztikai kínálatba, szemléletesen ismertetik a város történelmének Habsburg időszakát (Gudor, 2020).

A több évszázad történelmi, építészeti értékeit őrző római katolikus székesegyház részleges látogathatósága biztosítva volt az egyházellenes kommunizmus évtizedeiben is. Napjainkban idegenforgalmi szerepét a többretű kulturális-történelmi jelentősége erősíti. Az 1009-ben alapított Erdélyi Püspökség székhelyén, több szakaszban épült székesegyház napjainkig az egyházi központ „jelkép épülete”: a püspökség, 1991-től a Gyulafehérvári Érsekség meghatározó jelentőségű egyházi és építészeti értéke. A román stílus, gótika, reneszánsz, és barokk elemek a nyugat-európai „kulturális folytonosságot, folyamatosságot” igazolják. Évszázadokon át püspökök és történelmi személyiségek, napjainkig egyházi előjárók temetkezési helye. Erdély Pantheonjában temették el Hunyadi Jánost, ifjabb Korvin Jánost, Hunyadi Lászlót, Martinuzzi Fráter Györgyöt, János Zsigmondot, Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort és I. Rákóczi Györgyöt (Gudor, 2020; Elekes, 2019).

A Gudor Kund Botond által ismertetett (2020) várbeli kulturális-történelmi értékeket a „látogathatóságuk” alapján csoportosítottuk (3. . táblázat). A napjainkban nem látogatható látványosságok a magyar törzsszövetség, illetve az Erdélyi Fejedelemség korához kapcsolódnak.

3. táblázat: A Gyulafehérvári vár kulturális értékeinek „látogathatóság” szerinti csoportosítása

	LÁTOGATHATÓ	RÉSZLEGESEN LÁTOGATHATÓ	NEM LÁTOGATHATÓ	TÖBB IDŐSZAKBAN ÉPÜLT
<u>RÓMAI BIRODALOM</u> 106-271	11, 16, 40, 41, 42, 43			11,
<u>NÉPVÁNDORLÁS</u> 271-895				
<u>MAGYAR TÖRZSSZÖVETSÉG</u> / FEJEDELEMSÉG 895-1000			46	
<u>MAGYAR KIRÁLYSÁG</u> 1000-1570	23	25		23, 25
<u>ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG</u> 1570-1690	11, 12, 13, 14, 15, 22, 23, 30, 47	21, 25, 36, 39	31, 38,	11, 23, 25
<u>ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG</u> / <u>HABSBURG BIRODALOM</u> / 1690-1876	1, 2, 3, 4, 5, 7, 11, 18, 19, 20, 23, 24 27, 33, 34 6	8, 9, 10, 25 30,	37, 38,	11, 23, 25
<u>MAGYAR KIRÁLYSÁG</u> /OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA/ 1876-1918	28,	32		
<u>ROMÁNIA</u> 1919-TŐL (1918)	26, 35, 44, 45 27, 28, 29,	30, 32, 36, 39		

Forrás: Gudor K. B. alapján szerkesztették a szerzők 2022

Ismert, de nem látogatható a római katolikus székesegyház előtti téren 2011-ben feltárt X. századi templom maradványa. Az erdélyi Gyulák bizánci alaprajzú templomának romjait röviddel a feltárás után visszatemették. A Bethlen Gábor által 1622-ben alapított Református akadémia (Collegium Academicum) épületét utászaktanyaként használják, nem látogatható. A közeljövő terveiben kulturális szerepkört ellátó épületként szerepel. A Batthyány Ignác római katolikus püspök által 1780-ban alapított, Erdély első csillagvizsgálójával is ellátott könyvtár kiemelkedő jelentőségű művelődési intézmény. 607 ősnymtatványt, 1700 középkori kéziratot, 100 ezer XVI., XVII. és XVIII. századi nyomtatott könyvet, ritka kódexeket és könyveket (a 800-as években készült Codex Aureus, XII. századi Dávid zsolttár, XIII. századi Biblia, XIII. századi Biblia Sacra, az 1648-ban protestáns támogatással készült gyulafehérvári román Újszövetség stb.), egyházművészeti, ásvány- és éremgyűjteményt őriz a Batthyaneum. A Gyulafehérvári-kódexben maradt fenn a gyulafehérvári glosszáknak nevezett magyar nyelvemlék (1310-1320). A könyvtár az 1948-as államosítástól napjainkig el van zárva a látogatók és a kutatók előtt, napjainkig nem került vissza a Római Katolikus Érsekség birtokába (Gudor, 2020; Elekes, 2019).

Bethlen Gábor egészalakos szobrát 2022. május 21.-én avatták fel az általa alapított Collegium Academicum épületének közelében, erősítve az Erdélyi Fejedelemség korának „megjelenítését”. A református akadémia, a Batthyaneum, valamint a X. századi templom maradványainak látogathatóvá tétele teljesebbé tenné a város rendkívül gazdag történelmének megismerését. A város turisztikai vonzerejét is jelentősen növelné a Batthyaneum felbecsülhetetlen kulturális értékeinek megnyitása a látogatók és a kutatók számára.

A térség kulturális idegenforgalmi látványosságainak szerény látogatottságát a Covid-járvány a felére csökkentette. A Fehér megyei múzeumokat és gyűjteményeket 2016-ban 178.338, 2018-ban 147.559, 2019-ben 82.385 turista kereste fel. A városvezetés által 2015-ben összeállított, a Gyulafehérvári vár védett övezetté nyilvánításának dokumentumaiban a vár bástya, fal és kapurendszere, a római katolikus székesegyház és a hozzá tartozó épületek, valamint az ortodox katedrális és a körülötte levő épületek elsődleges jelentőségű („A” érték kategóriájú) övezetként, ezen belül a római katolikus székesegyház, a Batthyaneum, a Bethlen-Apor palota, a római katolikus teológia épülete, a „Babilon” és a volt Tiszti kaszinó épületei kiemelt jelentőségű történelmi épületként szerepelnek. A vár többi épületének túlnyomó részét „B” érték kategóriájú övezetekbe sorolták (Actualizare plan urbanistic zonal – Zona protejata cetatea Alba Iulia (In curs de avizare – mai 2015), <https://www.apulum.ro/index.php/primaria/documente>, <https://www.apulum.ro/images/uploads/fisiere/Situatia%20existentia.jpg>). Újabb lépést jelentett a térség turizmus-szervezésében a gyulafehérvári Városi Tanácsdó Csoporton belül kialakított Turisztikai Bizottság létrehozása. Ez a testület „feltérképezte” és összegezte a turisztikai adottságokat és desztinációkat, elemezte a térség turizmusának gazdasági hatásait. Az eredményeket a Gyulafehérvár 2021-2030 közötti integrált városfejlesztési stratégiába illesztették. (Strategia integrată de Dezvoltare Urbană a municipiului Alba Iulia 2021-2030, https://www.apulum.ro/images/uploads/fisiere/SIDU_final_cu_coperti_11052021.pdf).

Tileagda F.-R. és munkatársai (2011) román nyelvű útikönyve Fehér megye, Elekes T. szakmai irányításával, Gudor K.B. (2020) által összeállított magyar nyelvű útikalauz az Erdélyi-Hegyalja idegenforgalmi látványosságait, turisztikai infrastruktúráját ismertetik.

Következtetések

Az előnyös földrajzi adottságokkal rendelkező Erdélyi-Hegyalja évszázadok gazdag művelődéstörténeti, művészeti értékeit hagyta az utókor számára. A kulturális értékek történelmi korszakokhoz kapcsolódnak, eszméáramlatokat, művészeti stílusokat jelenítenek meg.

1990 előtt nagyjából a római kor és a román történelemhez kapcsolódó értékek látogatása valósulhatott meg a térség történelmi központjának számító gyulafehérvári vár területén.

1990 után erőteljesebbé vált az 1918. december 1.-i történelmi esemény megjelenítése. Tiszteletere egyetemet alapítottak, a vár számos felújított épülete a felsőoktatási intézmény használatába került.

A XXI. század elején, az Európai Unió támogatásával végzett felújítások számos, elsősorban a Habsburg birodalom időszakához kapcsolódó értéket tettek látogathatóvá.

Évszázadok egyházi, történelmi, építészeti értékeit, emlékeit őrzi az 1009-ban alapított Erdélyi római katolikus püspökség székesegyháza, Erdély Pantheonja.

Napjainkban a várban található „részlegesen látogatható” és nem látogatható, potenciális turisztikai attrakciók nagyjából az Erdélyi fejedelemség időszakához kapcsolódnak. A római katolikus székesegyház előtti téren 2011-ben feltárt, majd újra visszafedett X. századi templomrom látogathatóvá tételét Gyulafehérvár városfejlesztési tervei nem említik. Az 1948-as államosítástól napjainkig a román állam tulajdonába levő Batthyaneum épülete és a könyvtár látogathatóvá tételéhez állami beegyezésre lenne szükség. Az eredeti tulajdonos, a Gyulafehérvár központú Erdélyi Római Katolikus Érsekség eredménytelenül kérvényezte a Batthyaneum és a benne őrzött egyházi, történelmi, művelődéstörténeti gyűjtemények visszaszolgáltatását. A Bethlen Gábor által 1622-ben alapított Collegium Academicumot a közeljövő terveiben kulturális szerepkört ellátó épületként említik. A terv megvalósítása a város hatáskörébe tartozik. E látványosságok felújítása, látogathatóvá tételük, „újrafelfedezésük” jelentősen növelné Gyulafehérvár és az Erdélyi-Hegyalja idegenforgalmi jelentőségét, turisztikai vonzerejét.

A történelmi, építészeti, művelődéstörténeti értékek mellett a turisztikai kínálatot erősítené a természeti adottságok erőteljesebb turisztikai megjelenítése. A tájpotenciál alkalmas természetjárás, kalandturizmus megvalósítására. Adottak a konferenciaturizmus lehetőségei Gyulafehérváron, Nagyenyeden, Szászsebesen. További lehetőségek rejlenek a helyi gasztronómia, a borkultúra értékesítésében. Szükség lenne Gyulafehérvár, Nagyenyed, Szászsebes és térségük egységes piaci megjelenítésére, termékfejlesztésre és egységes imázs kialakítására. Pozitív gazdasági hatást eredményezne az „átutazó turizmus” jelleg helyett az 1-2 napos programok arányának növelése, megvalósítása.

Hivatkozott források

- [1.] Actualizare plan urbanistic zonal – Zona protejata cetatea Alba Iulia (In curs de avizare – mai 2015) <https://www.apulum.ro/index.php/primaria/documente>
- [2.] Ádám L. és mtsai. (1979): *Románia*. Panoráma, 679p.
- [3.] Benedek J. et al. (2012): Erdély. In: Dövényi Z. (főszerk.): *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 971–1129.
- [4.] Bujdosó, Z. (2009): *A megyehatár hatása a városok vonzáskörzetére Hajdú-Bihar megye példáján*. Debrecen, Magyarország: Debreceni Egyetemi Kiadó (2009), 211 p.

- [5.] Buzzard, J. (2002): The Grand Tour and after (1660-1840). In: Hulme, P., Youngs, T. (szerk.) *The Cambridge Companion to Travel Writing*. pp.48–50.
- [6.] Cioculescu, S. (1967): *România*. Ghid turistic. București, Meridiane, 225p.
- [7.] De Beer, E.S. (1952) *The development of the guide-book until the early nineteenth century in Journal of the British Archaeological Association*, 3rd series, 15, pp.35–46.
- [8.] Deák F. – László L. (2004): *Erdély útikalauz*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 363p.
- [9.] Elekes T. (2004): *Erdély*. Budapest, Cartographia, 264p.
- [10.] Elekes T. (2005): A városi népességszám változásai Romániában 1948-2002 között. In: Pap N. – Végh A. (szerk.) *A Kárpát-medence politikai földrajza*, Pécs, pp. 95–103.
- [11.] Elekes T. (2008): Demográfiai, gazdasági-társadalmi folyamatok Románia városaiban 1948-tól napjainkig. *Tér és Társadalom*, 22: 2. pp. 183–201. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.22.2.1177>
- [12.] Elekes T. (2019): *Erdély*. Budapest, Cartographia, 264p.
- [13.] Elekes T. (2020): Az útikönyvek típusai és XXI. századi lehetőségei. *Acta Carolus Robertus*, 10. évf. 2. szám, pp.57–67. DOI: <https://doi.org/10.33032/acr.2476>
- [14.] Gherghilas, A. (2014): *Geografia Turismului. Metode de analiză în turism*. București, Editura Universitară, 356p.
- [15.] Gudor K. B. (2020): *Erdélyi-Hegyalja és térsége. Rendkívüli természeti, történelmi és kulturális értékek*. Gyulafehérvár, 528p.
- [16.] Guide, I. (2010): *Romania*. Ghid touristic. București, Aquila, 384p.
- [17.] Gyuricza L. (2008): *A turizmus nemzetközi földrajza*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 319 p.
- [18.] Heltmann, H. H. – Servatius, G. (1993): *Reisehandbuch Siebenbürgen*. Kraft, Würzburg, 503p.
- [19.] Horváth A. (2020): *Turizmus – vonzerők és vendégforgalom*. In: Benedek J. (szerk.): *Erdély. Tér, gazdaság és társadalom*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, pp. 421–446.
- [20.] <https://www.apulum.ro/images/uploads/fisiere/Situatia%20existentia.jpg> (2023.01.16.)
- [21.] Juler, C. (2010): *Romania*. National Geographic Traveler- ghid touristic, 270p.
- [22.] Kocsis K. (főszerk.) (2018): *Magyarország nemzeti atlasza. 2. Természeti környezet*. Budapest, MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 187p.
- [23.] Kocsis K. (főszerk.) (2021): *Magyarország nemzeti atlasza. 3. Társadalom*. Budapest, MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 196p.
- [24.] Koszta Nagy I. (1998): *Erdély*. Budapest, Cartographia, 221p.
- [25.] Köpeczi B. (szerk.) (1993): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 684p.
- [26.] Lukács A. (2012): *Műfajspecifikus megfeleltetési stratégiák az útikönyvek fordításában*. Budapest, ELTE BTK, PhD disszertáció, 282p.
- [27.] Mason, P. (2017): *Geography of tourism*. Oxford, Goodfellow Publishers, 256p.
- [28.] Mátyás V. (1986): *Utazások Erdélyben*. Negyedik, javított kiadás, Panoráma, 280p.
- [29.] Michalkó G. (2007): *Magyarország modern turizmusföldrajza*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 319 p.
- [30.] Murgu, M. (1967): *Braşov*. București, Meridiane, 47 p.
- [31.] Nedelcu, A. (2011): *Geografia turismului*. București, Editura Universitară, 287p.
- [32.] Németh J. et al. (2006): Evoluția numărului populației urbane în România după 1990. *Comunicări de Geografie* vol. X, pp. 281–286,
- [33.] Pascaru, M. – Andreescu, F. (2007): *Romania*. Ghid touristic. Ad libri, 96p. (francia nyelven 2006-ban, angol nyelven 2007-ben jelent meg).
- [34.] Sós J. – Farkas Z. (2005): *Erdély útikönyv*. Frissített és bővített kiadás. Jel-kép Bt., 454p.

- [35.] Strategia integrată de Dezvoltare Urbană a municipiului Alba Iulia 2021–2030
https://www.apulum.ro/images/uploads/fisiere/SIDU_final_cu_coperti_11052021.pdf
(2023.01.19.)
- [36.] Szilágyi P.P. (2011): *Erdély legszebb túraútvonalai*. Budapest, Totem Kiadó, 528p.
- [37.] Szilágyi, F. – Elekes T. (2021): Urban growth and language shift in county seats in Transylvania between 1900 and 2011. *Regional Statistics* 11(4), pp. 150–169. DOI: <https://doi.org/10.15196/RS110407>
- [38.] Tileagda, F.-R. și colab. (2011): *Județul Alba*. Ghid turistic. Buzău, Vega Prod, 324p.
- [39.] Towner, J. (2000): Guidebook. In: Jafari, J. (szerk.) 2000. *Encyclopaedia of Tourism*. London: Routledge. 267–269.
- [40.] www.erdelystat.ro (Letöltve 2022.06.10.)

Szerzők

Elekes Tibor

ORCID: 0000-0002-9381-7313

egyetemi docens

Miskolci Egyetem, MFK, Földrajz-Geoinformatika Intézet

e-mail: tibor.elekes@uni-miskolc.hu

Szilágyi Ferenc

ORCID: 0000-0001-8034-6674

egyetemi docens, dékán

Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

Gazdaság és Társadalomtudományi Kar

e-mail: ferenc.szilagyi@partium.ro

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: [CC-BY-NC-ND-4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

